

Terug in Antwerpen krijgt Joris Diels belangrijke partijen in Shaws *Sint Joan* en de rol van Siegfried in Hebbels *Niebelungen*. Joris Diels: "In het voorspel deed ik het verhaal van de draak. Ze hebben het doek niet moeten laten vallen, ik heb de proef doorstaan en dat hielp! Ik heb dan De Gruyter gevraagd of hij het niet eens wou proberen om mij een regie toe te vertrouwen en waarachtig: hij deed het! Ik regisseerde twee eenakters van Tsjechov, *De Beer* en *Het Huwelijksaanzoek* die ik in het Kamertoneel geësceneerd had, maar nu met acteurs als Jeanne De Coen, Jan Cammans en Willem Benoy. Het resultaat was dat ik nog een regie kreeg, een stuk dat mij niet direct lag, *Leontientje* van Timmermans, maar ik kon niet kieskeurig zijn. De voorstelling had succes en De Gruyter gaf mij opnieuw een stuk: *Telescopage* van Paul De Mont. Ik lees dat en ik snuif de sof, dat wordt een baksteen! Ik ga naar De Gruyter en zeg: Dokter, — zo noemden we hem — ik kan er geen touw aan vast knopen, maar ik heb net *Regen* van Colton en Randolph voor u vertaald, dat ken ik dus van binnen en van buiten. De Gruyter zou zelf *Regen* regisseren, maar hij zei: 'Ik zal *Telescopage* wel doen; neem jij *REegen*.' *Regen* was een ijzersterk stuk en met Jeanne De Coen in de hoofdrol kon er niet veel mislopen. Het had een enorm succes. Het werd twee weken gespeeld, wat toen een uitzondering was in Antwerpen. Deze anekdote tekent De Gruyter zoals hij was: een ongehoorlijk genereus man!"

Dokter De Gruyter

"Door velen werd De Gruyter als een revolutionair beschouwd, maar dat was hij helemaal niet. Hij wou orde op zaken stellen en het toneel in Vlaanderen, dat tot over de knieën in het amateurisme zat, discipline en stijl opleggen. Dat was zijn revolutie waaraan hij zich met grote overgave en fanatisme gegeven heeft. Maar ook buiten de grenzen stelden 'hervormingen' niet zoveel voor. *Dreigroschenoper* ging pas in 1928 in première. In Frankrijk, Copeau bijvoorbeeld, ook dat was niks revolutionairs. Hij wou reageren tegen het valse pathos van de Comédie Française, maar toen hij op uitnodiging van het De Gruytergenootschap in Antwerpen *Les Perses* van Aischulos voorlas, hoorde ik geen verschil tussen het galmen van de Comédie Française en het galmen van Jacques Copeau. Van revolutie was dus nauwelijks iets te merken. Wanneer ik de Vlaamse situatie als amateuristisch beschrijf, dan bedoel ik vooral het gebrek aan discipline. Talent was er genoeg, maar het was allemaal een beetje à peu près. Wat men nu regie noemt, bestond vrijwel niet. Even is er een aanzet geweest met Philomène Van Kerckhoven-Jonkers en met Arie van den Heuvel in Gent.

Die kwamen uit Nederland en waren de enigen die zich uitsluitend met regie bezig hielden, maar van de zijde van het publiek of de pers werd daar nauwelijks aandacht aan geschonken."

"De Gruyter heeft geprobeerd het potentieel aan talent in te schakelen in een gedisciplineerd geheel en dat is hem prachtig gelukt; met Jeanne De Coen bijvoorbeeld, een grote actrice, een natuurtalent, maar zonder culturele of artistieke achtergrond. Ik herinner me haar nog in *The Philander* van Shaw. Als zij op het toneel stond te praten, geloofde je dat de hersens van Shaw zelf aan het werk waren: dat was het geheim van De Gruyter."

"De Gruyters eerste taak is geweest: de taal, de taal, de taal. De ene acteur kwam uit Gent, de andere uit Brugge, nog een andere uit Turnhout en iedereen praatte vanuit zijn dialect een soort beschaafd Nederlands. Louis Bertijn, een zeer goed acteur, ging naar Parijs voorstellingen zien, was helemaal op het Franse toneel gericht en sprak een soort Nederlands met een Franse galm erin om wat voornaam te doen. En zo probeerde ieder het op zijn manier. Daar is De Gruyter erg tegen ingegaan. De acteurs en het publiek hebben het hem dan ook niet gemakkelijk gemaakt. Wat hij wilde, werd niet onmiddellijk geapprecieerd. Bovendien kwam De Gruyter uit Gent en waren de Antwerpenaren niet zo 'geporteerd' voor een Gentenaar. Ook in de pers heeft hij het zwaar te verduren gehad. In *De Nieuwe Gazet*, toch een Antwerpse krant, brak August Monet De Gruyter geregeld af. Nee, hij had de wind niet mee."

"De Gruyter wilde dat in alle moderne conversatiestukken de ver-

André Rutten

De Nederlandse criticus André Rutten heeft Joris Diels gevolgd, vooral in zijn Nederlandse periode. Hij noemt hem "een uiterst belangrijk regisseur voor de Haagse Comedie; vooral de man van de grote monteringen. Hij had een groot gevoel voor vormgeving waarin hij naar steeds modernere manieren van zeggen evolueerde. Diels was uiterst veelzijdig. Zijn regies waren gekenmerkt door een zoeken naar evenwicht: de inhoud primeerde niet op de vorm of omgekeerd. Ik herinner mij vooral zijn Anouilh's (*Beckett of de eer van God*, *Arme Bitos*) maar ook de *Biedermann* van Max Frisch, *King Lear*, *Marat/Sade* en Canetti's *De Bruiloft*. Na zijn pensionering speelde Diels nog een aantal opmerkelijke rollen, zoals die oude man in Pinters *Niemandsland*: een schitterende, exact getimede prestatie."

trouwelijke vorm 'je' en 'jou' gebruikt werd. De acteur Edward Gorté had een café tegenover de schouwburg — vroeger ging het vaak zo: acteren was een nevenbaantje, ondertussen stond de vrouw achter de tapkast — en na de voorstelling vertelde hij in zijn café wat het publiek vond van dat 'je' en 'jou'. Hij sprak dan van: "ne pils voor mij en ne koffie voor jij". Er werd de spot mee gedreven, er was een weerstand. Het tragische is dat het publiek in grote getale naar de schouwburg kwam als De Gruyter een Duitse klucht speelde. Het was verschrikkelijk, bij zijn begrafenis zag je nog de affiche hangen van *Stopseltje*. Je moet ook niet vergeten dat de directeur op het financieel vlak persoonlijk verantwoordelijk was. Hij kreeg de schouwburg voor niets met verwarming en met technisch personeel en een schijntje subsidie van de staat. Toch heeft De Gruyter direct de contracten van de acteurs verlengd van zes tot acht en later tot negen maanden. Want na zes maanden tegen een karige gage stond een acteur op straat. Hij zocht dan zijn heil in revue en operette; in de Empire bijvoorbeeld liep altijd wel een voorstelling van amusements-theater. Daar heb ik later Robert Marcel en René Bertal vandaan gehaald."

Het Vlaamse Volkstoneel

In dezelfde periode waarin De Gruyter moet vechten om voor zijn kwaliteitstheater een publiek te verwerven, lokt het Vlaamse Volkstoneel, dat in 1924 onder Johan De Meester een nieuwe start neemt en het adjectief 'katholiek' voor zijn naam schrijft, volle zaken, hoewel ook zij heel wat 'moeilijkere' stukken introduceren. Hoe is hun succes dan te verklaren? Joris Diels: "Omdat die een heel ander publiek hadden. Het VVT was een verlengstuk van het Fronttoneel, met heel de reputatie die daaraan vastzat. Ze trokken door het Vlaamse land, speelden in de miserafelste omstandigheden, maar de mensen in de dorpen waren blij met hun komst. Als zij *Jozef in Dothan* speelden, gingen ze eerst met een hele schapenkudde door het dorp, gekostumeerd en al. Dat was als een circus dat met olifanten optrekt om publiek te halen. Dat was een heel andere sfeer, die niets te maken heeft met belangstelling voor toneel. Als De Gruyter zelf, in het Fronttoneel nog, Warenar speelde en hij belandde in die grote monoloog aan de zin 'Jij hebt mijn schat gestolen', dan wees hij naar de generaals en de kolonels die op de eerste rij zaten! En de soldaten juichten! Ik heb voorstellingen van het VVT bijgewoond, waar er geregeld applaus kwam en waarbij ik dacht: waarom? Alles werd toen teruggebracht op het Vlaams-nationalistische ideaal. Dat was het VVT. Je moet het

Mina-Dilis-Beersmans (1863-1935) KNS-actrice tot 1924. Dochter van de beroemde Catharina Beersmans. Eén van de steunpilaren van het KNS-gezelschap voor J.O. De Gruyter. Docerde aan het Conservatorium te Antwerpen.

Louis Bertijn (1868-1950) Populair Antwerps acteur. Op een paar korte onderbrekingen na, van 1891 tot 1933 verbonden aan de KNS. Leraar aan het Conservatorium.

Jan Cammans (1891-1976) Acteur bij het Fronttoneel o.l.v. J.O. De Gruyter. Vanaf 1921 verbonden aan de KNS. Samen met Charles Gilhuys KNS-directeur (seizoen 1938-39).

Charles Gilhuys (1881-1955) Nederlands acteur-regisseur. Werkte in Nederland o.a. bij Verkade en Van Dalsum. Sedert 1921 bijna zonder onderbreking verbonden aan de KNS. Samen met Jan Cammans KNS-directeur (seizoen 1938-39).